

Относно предмета на науката социална работа

Начко Радев

Резюме. В статията се анализира същността на социалната работа като наука, чиято сърцевина е подпомагащият процес, дефинира се нейният обект и предмет. Аргументира се нейният интердисциплинарен характер и се анализират три теоретични подхода към социалната дейност: психолого-ориентиран; социолого-ориентиран и комплексно-ориентиран. Изследва се прекариятът като ново предметно поле на социалната работа. Дефинира се същността на прекариата; причини за неговата динамика; видове прекариат; характеристики на прекариата: недоволство, аномия, безпокойство и отчуждение.

Ключови думи и изрази: социална работа, интердисциплинарност, обект, предмет, прекариат, видове прекариат, характеристики на прекариата

On the subject of social work as a science

Nachko Radev

Summary. The article analyzes the essence of social work as a science whose core is assisting the process, defined as its subject and object. Argues its interdisciplinary character and analyzed three theoretical approaches to social work, psychological guidance; sociology-oriented and complex-oriented. Examine precariat as a new subject area of social work. Defines the essence of the precarious; reasons for its dynamics; precariat types; characteristics of the precariat: discontent, anomie, anxiety and alienation.

Keywords and phrases: social work, interdisciplinary subject, object, precariat, precariat types, characteristics of the precariat

Увод

Социалните и икономически трансформации в Европа като несигурна заетост, ерозия на социалната държава и отслабване на солидарността упражняват значително влияние върху социалната работа. Според едно неолиберално искане страните трябва да се стремят към гъвкав пазар на труда. Гъвкавостта означава, че наемните работници систематически ще бъдат поставяни в по-уязвимо положение под предлог, че е необходима жертва заради запазване на инвестициите и работните места. Според доклад на Международната организация на труда (МОТ) (Сега, 20.05.2015), обобщаващ

изследване в 180 държави, една четвърт от работещите в света имат постоянни трудови договори. Оставащите 75% от работниците имат временни договори, самонаети са, вършат неплатен семеен труд или работят без договор. Те влизат в категорията прекариат (Стендинг, Г., 2013) *обречени да живеят в несигурност* – на работа, доходи, жизнени шансове и кариерни планове. Несигурността пронизва и често обезмисля целия начин на живот. Прекариятът расте и включва все нови форми на социален живот, в това число и в българската социална действителност. Да се осъзнаят проблемите на „новата опасна класа“ и да се разберат възможните пътища за тяхното решение, е една от главните задачи на нашето време. Тази статия е за нова социална група от хора, която е в процес на установяване, и за това какви предизвикателства възникват пред социалната работа (Martuccelli, D., 2011), (Castel, R., 2005).

Същност на науката социална работа

Тематиката на изследванията в социалната работа е широка и се определя от системата среда–човек–човек–среда (Jovelin, E. (dir.), 2008). Към изследваните проблеми се отнасят социална работа и доктрина за социална безопасност; социална работа и гражданско общество; социална работа и модернизация на обществото; пазарна икономика и социална работа; нравствени ценности и социална работа; социално благосъстояние и социална структура; съотношение между социална работа, социална политика и социални процеси; система общество-човек, система човек-общество. Социалната работа на обществото е фактор за решаване на социалните проблеми на човека във всяка страна (Актуальные проблемы современной социальной работы. 2008).

В социалната работа като наука се използват знанията и методите на много науки. Тя има *интердисциплинарен характер* (Теория социальной работы. 2011; Pascal, Manuel Henri, 2014). Този подход към социалната работа изисква *комплексно виждане на човека и обществото* и организация на практиката. Сега са се обозначили три доминиращи върху социалната дейност научни дисциплини: психология, социология и педагогика. Съответно се определят и три основни

теоретични подхода към социалната дейност: психолого-ориентиран; социолого-ориентиран и комплексно-ориентиран (Радев, Н., 2017). Каква е спецификата на цялостното виждане на човека във всеки от тези подходи към обосноваване на социалната дейност?

Първо. Психолого-ориентиран подход. Основа на психолого-ориентирания подход са закономерностите на психологическото развитие и на статуса на човек в обществото. Особено значение за социалната работа придобива хуманистичната психология (за самоактуализацията на А. Маслоу и за личностния растеж на К. Роджърс). Обособяват се няколко модела на организация, върху които са възникнали такива видове социална дейност като проблемно-ориентирана, функционална; кризисно-интервентна; его-ориентирана и др. Те са свързани с *признаване ролята на миналия опит на човека*, чиито корени са в детството и младостта, въздействието на който не се осъзнава напълно от хората. Тази идея се изразява с понятието „предметни връзки“ или „връзки на жизнен опит“. То описва въздействието на миналия опит за поведението на човека, за адаптацията му с околната среда. *Обект на познание за социалния работник е клиент, имащ проблеми.* Този подход обуславя стратегията за действие на човека като субект на социална дейност; избора на технология за помощ на клиента; характера на общуването с него; методите за експертиза на социалното положение. Наборът от принципи се нарича *социално обучение*. При него много хора придобиват опит, копирайки поведението един от друг. От една страна, човек се ръководи от образци на поведение, моделира околния свят и собствените действия. Основа на социалното обучение е *подражанието, копирането* на културни стандарти на начин на живот, на култура на поведение. От друга страна, човекът като обект на социална дейност може да бъде представен като подражаващ на социалните работници като образци на поведение, които реализират модел за оказване помощ на нуждаещи се. Социалният работник може да бъде включен в социалното обучение, в съответствие с което да моделира своето поведение. Като субект на социална помощ той е длъжен да отчита психологията на поведение, реакциите на

клиентите. Хуманистичният модел на социална дейност изхожда от разбирането за човека като цялостна личност, намираща се в постоянно взаимодействие със своето обкръжение. Тази цялостност се осигурява с вярата в човека като висша ценност, способен да възприема и конструира света, да взема решения и да формира и реализира жизнени стратегии, да ги изменя под влияние на обстоятелствата. Хуманистичният подход към социалната дейност изхожда от необходимостта за нормално съществуване на човека да мисли и да действа; от възможност за свобода, за хуманитарни отношения, за конструктивно сътрудничество. Така могат да се стимулират движещите сили за развитие на личността. Голяма роля се отделя на представата на човек за себе си, на „аз-концепцията“, централно звено на която е *понятието самоценност*. На тази основа се изгражда и стратегията за човека като субект на социална дейност. Вниманието се акцентира върху *партньорските отношения* на клиента и социалния работник, като приоритет е самопомощта на нуждаещите се, ролята им в решаване на свои проблеми.

Второ. Социолого-ориентираният подход за теоретично осмисляне на социалната дейност се свежда до познаване закономерностите на социално развитие и до взаимодействието му със социални институции. Социално-ориентираният модели на социална дейност са изпитали влиянието на позитивизма, който постулира наличие на закони за функциониране и развитие на обществото и на човека като част и продължение на природните процеси. Ролята на социалния работник е да се ориентира към естествените потребности за възпроизводство на личностния и социалния живот, закономерностите за еволюция на човека и на обществото. Значение се придава на *конкретните задачи за социална помощ*. Значително влияние на социалната дейност оказват функционализмът и структурно-функционалният анализ. Особеност на функционализма е да се обясняват социалните структури и процеси чрез техните функции за определена социална система. Толкът Парсънс обособява *четири проблема*, които трябва да решава всяка социална система, за да достигне

състояние на подвижно равновесие: адаптация на системата към средата; адаптация на средата към системата; постигане на цели; интеграция и съхраняване на ценностно-нормативни образци. Решаването на тези проблеми се осъществява от *четири подсистеми на социална дейност*: поведенски организъм; психична личност; социална система; система на култура. Социалната дейност се разглежда: първо, като част от по-широка социална система, където тя изпълнява функции, които осигуряват цялостност на обществото; второ, социалната дейност се представя като система от социални действия на институции; трето, дейността на социалния работник се представя като съвкупност от функции и роли; четвърто, клиентът се разглежда като биосоциално същество, удовлетворяващо своите потребности. Тази позиция в интерпретиране на човека като обект на познание и субект на социална дейност е характерна за социолого-ориентираните модели на социалната дейност.

Трето. Комплексно-ориентиран подход към социалната дейност предполага *цялостно виждане на социалните проблеми на човека*. Широко разпространение получава *ролевата теория* с основател Якоб Морено. Тя изучава личността чрез усвоени и приети от нея или принудително изпълнявани социални функции и образци на поведение – роли, произтичащи от нейния социален статус в социална общност или група. В ролевата теория експериментално са изявени следните елементи: ролеви конфликт, който създава стресова ситуация; интеграция и дезинтеграция на ролевата структура на личността като следствие от хармоничност или конфликтност на социалните отношения. *Социалната роля* е поведение, което се очаква от отношението на човек с други хора при изпълнение на техни социални функции. Освен социални роли хората изпълняват *и междуличностни роли*. Понякога между социалните и междуличностните роли възникват противоречия. Например социална роля – любяща майка, предан син, строг баща, а междуличностна – равнодушна майка, дързък син, баща, който не се ползва с уважение. И невинаги хората могат да разрешат тази противоречива ситуация. В този случай трябва да им помогнат

социалните работници. Най-разпространени технологии, използвани при работа с ролевата теория, са: смяна на роли; групова дискусия, предмет на която е биография на клиента, междуличностни отношения в групата; групова терапия, целта на която е усвояване на нови роли в групата с помощта на корекция на поведението на клиента; арттерапия, целта на която е разкриване от клиента на своята роля пред групата; стимулиране активност на клиента; методика на програмирани роли и пр. Понятието „социална роля“ позволява по-релефно да се опишат отношенията социален работник–клиент. Разновидност на този подход е социално-педагогическият модел. Възпитанието е част от процеса на социално формиране на човек, целенасочено въздействие върху индивида, социалната група от субектите на възпитателна дейност с цел изработване на социални качества. Процесът на *социализация* се реализира чрез социални институти, призвани да формират социални качества на личността в съответствие с обществено значими ценности. Социално-педагогическият модел на социална дейност се разглежда на равнището на структурна и психосоциална работа. В съвременното общество социализираният в група човек не е длъжен да споделя гледната точка на нейните участници, а поведението му може да се различава от тяхното поведение. В този случай функциите на социалната дейност са социално-психологическа рехабилитация на индивида и оптимизиране механизмите за реализация на неговите потребности. Следващ модел е *когнитивният модел*, съгласно който един от принципите за организация на социалната дейност е достъп на социални услуги до нуждаещите се. Това се обяснява от растящия интерес към такава методика на работа като *консултирането*. Една от методиките на консултиране на клиента е рационалният контрол на социалния работник върху поведението на клиента. Този модел се използва при работа по местоживееене. Процесите на урбанизация, появата на градове-спътници, разширяването на миграционните потоци поставиха социалните работници пред необходимост да усвояват нови форми на социална дейност. Един от проблемите на социалния работник, използващ модела, е разрешаване на конфликти с

различна природа (в период на изменение социалния статус на клиента, загуба на работа, възрастови изменения и пр.).

Социалната работа е *интердисциплинарна област на знания и практически действия*, ориентирана към *помощ на социални аутсайдери*. Тя се осъществява с *обществени ресурси* за решаване проблеми на индивида като член на обществото. Социалната работа се отличава от благотворителността, която се основава на използване на частни ресурси. Насоката на социалната работа към решаване проблеми на *конкретни граждани* я отличава от социалната политика, цел на която е повишаване качеството на живот на социални групи от населението.

В света е натрупан *значителен опит* в социалната работа. Възникнала в края на XIX век, тя постепенно става обект на научно изследване. Тя е натрупала огромен емпиричен материал, осмислянето, обобщението и системацията на който открива нови перспективи пред науката. Нейното теоретическо знание е представено от разнообразни научни школи, изследователски традиции, предлагащи на обществото и на практическата социална работа различни научни и научно-практически парадигми. Международният опит в социалната работа свидетелства за използване на *различни теоретични модели*: психодинамични, кризисна намеса, бихевиористски, системни, екологични, психологически, комуникационни, хуманистични, екзистенциални, когнитивни, модели за правозащитна дейност.

Запознаването с теорията на социалната работа в страни, в които тя има богата история, води до *два извода*. Първо, в теоретичните основи на социалната работа намират място концепции и понятия от фундаментални научни области (Господинов, Б., 2007) – социология, психология, медицина, педагогика, икономика, право, политология, философия и др. В полето на социалната работа те намират допирни точки, около които се обединява и формира *обща теоретична система*, в по-малка или в по-голяма степен различна от теоретичните системи на науките, от които са заимствани. И второ, знанията в тази теоретична система са с *практико-приложна ориентация*. Сърцевина на

тази система, около която се обединяват заимствани от различни науки знания, е *подпомагащият процес* като социално явление в много практически варианти и измерения. Реализирането на подпомагащия процес е основна цел на социалната работа като професия, а той трябва да е предмет на изследване и конструиране на социалната работа като наука (Господинов, Б., 2009).

Социалната работа като наука е свързана с философията, социологията, психологията, медицината, педагогиката, правото и историята. При анализ на социалните проблеми (Travail social en CPAS: 03/02/2012) са използвани категории и теоретични концепции на тези науки, както и практическият опит на органите на управление. Социалната работа се състои от два раздела: *теоретико-методологически* (методология, закони, категориален апарат на науката) и *приложен* – практическо приложение на теоретическо и емпирическо знание, решение на практически социални задачи в обществото, които социалният работник е призван да решава.

Съвкупността от идеи за същността, връзките и зависимостите в социалната дейност¹ позволява да се твърди, че *се формира система от научни знания, теория на социалната работа*. Налице е специфична предметна област, създаден е понятиен апарат, открояват се характерни закономерности. Какъв е *предметът* на изследванията в социалната дейност?

¹ В случая понятията „дейност“ и „работа“ се третираат като синоними. Вж. Български тълковен речник. Трето издание, 1976. Наука и изкуство, с. 143: „дейност. Това, което човек върши в дадена област на живота; работа, занятие.“ „Социалната дейност може да бъде дефинирана като: всеки процес на целенасочено въздействие върху определен обект за получаване на резултат с определено предназначение, независимо от равнището на което се осъществява-индивидуално, социално-групово, обществено; процес на изразходване на интелектуална, психична и физическа енергия от човека за създаване, пренасяне, разпространяване или потребление на материални и духовни ценности, за предизвикване на промяна в индивидуален или обществен план; всяка човешка активност, предполагаща цел и съзнание за средствата на нейното постигане. Всяка по-нататъшна конкретизация на понятието се намира в тясна връзка с определена гл.т. за природата на социалното, с дадена теоретична перспектива и съответстващата ѝ методологична ориентация“. с. 68. Енциклопедичен речник по социология. 1996. БАН. Институт по социология, съставител и редактор Николай Тилкиджиев (курсивът мой – Н. Радев). Словарь-справочник по социальной работе. Под ред. Е. И. Холостовой, 2000, Юристъ, Москва, с. 324: „Социальная работа – специфический вид профессиональной деятельности...“ Социалната работа се отнася към една от многобройните видове дейност, но следва да се подчертае, че тя е особен вид дейност.

Обект на науката е реално съществуваща *действителност* (природна или социална). Всеки обект има *много страни и свойства*, които могат да станат предмет на самостоятелно изучаване, т.е. **предмет** на някаква наука. Всяка наука изучава не целия обект, а определени области, където се проявяват свойства, връзки, отношения, закономерности от определен тип. Днес е общоприето разбирането на *предмета* на всяка наука като резултат от избор на съществуващ процес (явление) с цел изучаване от определена гледна точка. Например *човекът* като обект на изучаване може да се разглежда от различни гледни точки. Б. А. Ананьев привежда схема на класификация (Ананьев, Б. А., 1968) на основните проблеми и науки за Homo sapiens, актуална и днес. Тя свидетелства за разнообразие на предметите на различни науки на човека като обект на изучаване. Общият ход в развитие на научното знание в съвременното общество (както на обществознанието, така и на човекознанието), за което е характерна все по-голяма хуманизация, предявява особени изисквания към науките, изучаващи проблемите на обществото и на човека. Все по-често пред представителите на тези науки възникват *обща проблеми*, свързани с групата, обществото, с механизмите на тяхното взаимодействие, които не могат да бъдат решени само в рамките на тези науки.

Социалната работа като наука в нашата страна се намира в *стадий на установяване*. Според К. Леков (Леков, К., 2007) третирането на социалната дейност като наука и разработване на теоретична база за нея предполага *решаване на няколко задачи*: изграждане на парадигма; доказване, че социалната дейност е самостоятелна наука, със собствени обекти и субекти, предмет, проблематика, методология и технологии; изясняване мястото на социалната работа в системата на обществените науки.

Установяването на методологическите основи на социалната работа в България и в целия свят тече в *постоянни дискусии*². Развитие на научното

---

² Според *български изследователи* предмет на социалната работа са „онези страни от социални явления като маргинализация, инвалидизация, икономическа несъстоятелност, умствена и физическа непълноценност и др., които в по-голяма или в по-малка степен изключват хората от нормалните обществени отношения и ги превръщат в аутсайдери ... търсене и формулиране на

знание обуславя необходимост от изучаване на такива проблеми като изменение на жизнените цикли, защитните форми и механизми за жизненото осъществяване на индивидите и групите. Социалната работа като наука изучава механизмите за реализация на жизнените сили на индивида и на групата, характера на подпомагане на индивида, групата и средствата за обезпечаване на тяхната реализация в различни социални ситуации. Към този тип връзки се отнасят грижа за нуждаещи се, социална подкрепа, социална помощ, социална рехабилитация, социална корекция, социална защита и др.

Социалната работа е наука за закономерностите и принципите на функциониране, развитие и регулиране на конкретни социални процеси и състояния на личностите в трудни жизнени ситуации, защита на техните права и свободи чрез целенасочено въздействие на личността и на социалната среда. Социалната работа като професионална и обществена дейност на държавни, обществени и частни организации, специалисти и доброволци е насочена към решаване на *социалните проблеми*³ на индивиди, семейства, групи и слоеве в

адекватни методи и средства за оказване на помощ и съдействие на тези хора, така че те да бъдат приобщени обратно към обществото чрез включването им в различни форми на жизнена и социална активност, т.е. да се превърнат от обект на въздействие в субект на собствените си отношения“ (Колев, Г. и др., 2006). В „*Енциклопедия социалной работы*“ (Под ред. В. И. Жукова. М.: Изд-во РГСУ, 2008) се отбелязва: „...обект на изследване на социалната работа е процес на връзки, взаимодействия, начини и средства за регулация на поведението на социалните групи и личности в обществото“. Според *канадски изследователи*: „Социалната работа е професия, насочена към подпомагане на хората, семействата, групите и общностите да помогнат за подобряване на тяхното благосъстояние. Тя се ангажира да помага на хората да развият своите умения и способността си да използват собствените си ресурси и тези на общността, за да решат проблемите си. Социалната работа се фокусира върху индивидуални и лични проблеми, но и върху по-широки социални въпроси като бедност, безработица и домашно насилие. Правата на човека и социалната справедливост са основа на практиката на социалната работа. Уникулността на тази професия се състои в съчетаване на определени ценности, знания и умения, включително установяване на връзка като основа за всички интервенции и зачитане на избора и решенията на клиента. Тъй като социално-политико-икономическият контекст създава все повече и повече несигурност и напрежение, ролята на социалните работници е важна.“ (Le travail social au Canada: une profession essentielle, volume 1-Rapport final (2000). В *Руската енциклопедия по социална работа* е направен извод, че „предмет на социалната работа като самостоятелна наука са закономерности, обуславящи характера и насоката на развитие на социалните процеси в обществото“. Обект на изследване „е процесът на връзки, взаимодействия, начини и средства за регулация на поведението на социалните групи и личности в обществото“.

³ **Проблем, социален** – *противоречие* между потребности и средства за тяхното задоволяване, което в обществения живот се проявява като противоречие между действително и желателно състояние; универсална категория, валидна за всички сфери и равнища на обществото. Колкото по-динамично и прогресивно се развива обществото, толкова по-голяма е способността и

обществото. Анализът на формите и методите на социалната работа, разработването на оптимални методи и технологии за разрешаване на социални проблеми на обектите, е една от най-важните задачи на социалната работа. Социалното проблематизиране преминава през четири фази: възникване на проблемна ситуация; осъзнаване и дефиниране на социален проблем като валиден за определена общност (какво общественото съзнание смята за проблематично и какво не, зависи от обществения строй, структурата на власт, историческия опит, националната култура и други фактори); изработване и планиране на проблемното решение; решаване на социалния проблем чрез съответно организирана дейност.

Обект на социалната работа в *широк смисъл* е цялото население. Жизнената дейност на населението зависи от условията, които се определят от развитието на обществото, от състоянието на социалната сфера, от съдържанието на социалната политика, от възможностите за нейната реализация. В различни периоди от живота на човек могат да възникват различни проблеми: влошаване на здравето или на финансовото положение, конфликти в семейството, стресови ситуации и т.н. Затова болшинството хора в една или друга степен се нуждаят от квалифицирана помощ на специалиста по социална работа.

Обект на социалната работа в *тесен смисъл* е този срез на социалните отношения, който е свързан с решение на проблемите на социална защита, социална помощ и подкрепа на най-уязвимите слоеве от населението. Обект на изследвания са социалните отношения, взаимовръзки и взаимодействия между групи хора, колективи, отделни личности, заемащи различно положение в обществото, приемащи нееднакво участие в неговото развитие и различаващи се по равнището и качеството на живот, по източниците и големината на доходите, по структурата на личното потребление и т.н.

готовността му да вижда и решава собствените си проблеми. При забавяне на осъзнаването и решаването на социалния проблем или при неправилно с оглед интересите на съответната общност отношение към него обикновено възникват стихийни сили и конфликти. В хода на общественото развитие социалните проблеми не намаляват, а възникват нови – на качествено различно равнище и с други количествени параметри.

Един от най-активно обсъжданите въпроси е *предметът на социалната работа*. Мястото на социалната работа в системата от науки се определя от нейния предмет, от връзките, които се формират между нея и другите науки. Важно значение има *интегративният подход* към определяне предмета на социалната работа като наука. Предмет на социалната работа като самостоятелна наука са *закономерностите* на развитие на социалните процеси в обществото и по-конкретно закономерностите на нарушаване и възстановяване на управляваното взаимодействие на индивида, семейството, социалната група с обществото. Предметът на социалната работа е въплътен във феномена „социалност“, който изразява многообразни начини и форми на съществуване и взаимодействие на социалните субекти (личност, семейство, колектив, общност, група и т.н.) в обществото. В съвременното общество това съществуване и взаимодействие се изгражда на основата на социално равенство и партньорство, на справедливо разпределение на материални и духовни блага, на гаранции за осъществяване на социална политика, на творческо самоутвърждаване на социалните субекти в обществото. Тези условия и предпоставки, съставляващи понятието „социалност“, са важен ориентир на социалната работа.

Предметът на социалната работа като наука – *социалните отношения* и взаимовръзките на различни равнища – е отражение на системата на социално развитие, полицентрична система, основни компоненти на която са хората с тяхната биосоциална природа, носители на разнообразни материални, социални и духовни потребности и интереси, притежаващи различно образование, култура, жизнен опит, различаващи се по психология и степен на активност и участие в социалните процеси. Обстоятелството, че човекът, действащ в различни сфери на жизнена дейност (икономическа, социална, духовна, семейно-битова и т.н.), е основен обект на социалната работа и неин интегриращ фактор, предопределя съдържанието на социалната работа като наука.

Социалната работа като специфичен вид научно знание е *комплексна, интегративна* дисциплина, изучава най-острите социални проблеми на обществото, семейството, личността и различни категории от населението,

обосновава оптимални модели за реализация на социалните изменения в обществото за решение на проблеми на човешките взаимоотношения, укрепване на свободата на човека и на правата му на достоен живот, обосновава ефективни методи за възстановяване на основните социални функции на човека, семейството и социалните групи в условия на взаимодействие с околната среда.

Съществуват *различия между обекта и предмета на науката*. Когато в обществото се появява необходимост от изучаване на един или друг обект, той се анализира от определена гледна точка, който се характеризира като предмет на науката. Всеки обект има много страни и свойства, които могат да станат предмет на самостоятелно изучаване, т.е. да встъпят като предмет на някаква наука. Определението на предмета на науката зависи от много фактори и преди всичко от равнището на достигнатите в тази област знания, от развитие на социалната практика, които издигат пред учените определени задачи.

Социалната работа в своето установяване като че ли *повтаря* пътя на такива науки като социология и социална психология. Потребността от развитие на социалната работа е предизвикана от необходимост от преодоляване на специализираното изучаване на проблеми, свързани със социалната корекция и реабилитацията на личността, а също от интеграцията на фрагментарни, недостатъчно обвързани представи за благосъстояние и социални гаранции, социална помощ и милосърдие в обща теория. Предмет на изследване от теорията на социалната работа като наука са *конкретни социални процеси*, имащи непосредствено отношение към жизнената дейност на личността в конкретна социална група или общност.

В съвременните условия социалната работа излиза извън границите на социалната помощ на крайно нуждаещи се категории и става *теоретическо знание за човека* и за начините за подобряване на неговото социално самочувствие. Подходът към предмета на социалната работа е свързан с изучаване на *закономерностите* на социалните процеси и на жизнената дейност на човека, с неговата *адаптация* към новите икономически условия, подпомагане на жизнените сили на индивида, групата и средствата за тяхната

реализация в различни социални ситуации, свързани с формиране на пазарните отношения в обществото.

Обектът и предметът на изследване в социалната работа са категории на научния процес, съотнасящи се между себе си като *общо и частно*. Изработването и систематизацията на обективни знания за предмета на социалната работа са най-важните задачи на формиращата се социална наука.

Прекариятът – ново предметно поле на социалната работа

Спецификата на предмета и обекта на социалната работа се нуждае от *уточняване и по-нататъшна разработка*. На всеки исторически етап определението на предмета на социалната работа се изпълва с ново съдържание и има специфика във всяка страна в съответствие с равнището на развитие на конкретното общество. Предметът на социалната работа, както и на всяка друга наука, се изменя в хода на развитие както на социалното знание, така и на социалната практика. Според степента на задълбочаване на разбирането на предмета и разкриването на все нови и нови негови страни се изменят представите за съдържанието на социалната работа.

Значимите промени във френското общество показаха ограничените държавни интервенции в социалната работа дори когато се обновяват подходите *срещу новите форми на неравенство и социално изключване* (Informations sociales, 152, 2009/2; Bellaredj Y., Boiral P. et Silbert M., 2006; Стиглиц, Д., 2014). *Първа тенденция са работещите бедни и несигурността*, която става масово явление. Връзката със социалната работа трябва да бъде преразгледана. *Втората тенденция е имиграцията и етническият въпрос*, кристализирал през последното десетилетие. Социалната работа се преразглежда в светлината на теми, свързани с религия, положение на жените или образуване на гета. *Третата тенденция е утвърждаване на индивидуалната автономия и ограничения на колективния живот*. Тя е от значение за социалната работа. Индивидът не е предмет на интервенция, а съотборник на решения. В този смисъл *социалната работа не е „работа на други“, а „работа с други“*.

С глобализацията на икономиките ставаме свидетели на поява на нова класова структура (Стенинг, Г., 2013). Според Стенинг може да обособим *седем социално-класови групи*. На върха, мъничък *елит*, състоящ се от неголямо число невероятно богати граждани на света⁴, управляващи вселената, те имат милиарди долари, техните имена са в списъка на „Форбс“, а също сред великите и заслужените; те са способни да повлияят на всяко правителство и да правят филантропски жестове. Зад този елит следва *салариатът*⁵, със стабилна пълна трудова заетост, някои негови представители се надяват да дорастнат до елита, болшинството се наслаждават на полагащите им се работни заплати, платени отпуски, корпоративни помощи, пенсии, често субсидирани от държавата. Салариатът е съсредоточен в крупни корпорации, в органи на държавно управление, включително и гражданска служба. Наред със salariata се намира не многобройна *група profitians – квалифицирани кадри*. Това са хора, имащи редица умения, които успешно предлагат на пазара и заработват много като консултанти или независими специалисти по контракт, работейки за себе си (Алвин и Хайди Тофлър, 2007: 91–92). Те живеят в очакване на новото и са във вечно движение, на тях не им е нужна дългосрочна, пълна заетост. Стандартните трудови отношения не са за тях. Малко по-ниско от гледна точка на дохода е все по-намаляващото *ядро на работници на физическия труд*, на работническата класа. Именно за тях са мислели, когато са изграждали държави с развита социална система и система за регулиране на трудовите отношения. А още по-ниско от тези четири групи е *растящият прекариат*, редом с който са *безработните и социално онеправданите*, живеещи с подаянията на обществото.

Аз смятам, че **прекарият е ново предметно поле на социалната работа, актуализация и допълнение на нейния предмет** (Радев, Н., 2017), (Castel, R., 2010; Giuliani, Frédérique, 2013). Понятието „прекариат“ е образувано от две думи

⁴ Британска неправителствена организация „Оксфам“ в доклад на тема: „Икономика в услуга на 99-те процента“ публикуван в навечерието на Световния икономически форум в Давос през 2017 г., обяви, че осем души на планетата притежават толкова богатство, колкото е общата собственост на по-бедната половина от населението на света.

⁵ От англ. Salary – заплата.

– *precarium* (от лат.) – неустойчив, нестабилен, негарантиран, и *пролетариат*, класа, отчуждена от резултатите на труда и подложена на експлоатация от господстващата класа – буржуазията (Sur le précaire, Bruxelles, octobre 2012; Les mobilisations sociales a l'heure du precariat, 2011; Тощенко, Ж. Т. Прекариат – новый социальный класс. *Социологические исследования*, 2015, 6: 3–13; Стэндинг, Г., 2014; Голенкова З. Т., Голиусова Ю. В. *Социологическая наука и практика*. 2013, 3: 5–14). Той може да се обясни по два начина. Първо, като социоекономическа група, към която отделен човек може да принадлежи, а може и да не принадлежи. Това дава възможност да използваме израза на Макс Вебер „идеален тип“ (Weber, M. [1922], 1968). Второ, нужен е нов речник, отразяващ класовите отношения в глобалната пазарна система на XXI век.

Прекариатът е ново социално образувание, което олицетворява *отчуждението на социални групи* не само от резултатите от труда, но и от обществото. Неговите представители изпитват изострени форми на експлоатация на техния труд, знания, квалификация и качество на живот. В него влизат тези, които са заети с временна, епизодична работа, въввлечени в сенчест или нелегитимиран сектор на пазара на труда, поради което имат орязани социални права и накърнен социален статус. Прекариатът се отнася до хора, които страдат от *жизнен статус без сигурност*, което се отразява върху материалното и/или психологическото благосъстояние. Прекариатът е неологизъм от свързване на *прекаритет* с *пролетариат*. Според италианския политолог Алекс Фоти *прекариатът* в постиндустриалната епоха е това, което е бил *пролетариатът* в индустриалното общество. Предшестваш термин е *лумпен-пролетариат*, въведен от К. Маркс, според който лумпени са хора от различни класи, които не притежават собственост, преживяват от случайни доходи и са на дъното на обществото.

Понятието „прекариат“ за първи път са употребили френските социолози в 80-те години на миналия век. *Пиер Бурдийо* (Bourdieu, P., 1998) подчертава: „Беше ясно, че несигурността е навсякъде днес. В частния сектор и в публичния сектор, в промишлени предприятия и в културни институции, образование,

журналистика, медии и т.н., където тя произвежда ефекти, които стават видими при безработните: разпадане на съществуването, промяна на времевата структура на дейностите, деградация на отношението към света, към времето, към пространството.“ *Несигурността е синоним на бедност или изключване* (Bresson, M., 2010). Според речника Larousse (Haboury, F., 2010) думата *несигурно* означава „това, което не е стабилно, което може да бъде прекъснато по всяко време“. Несигурността е синоним на бедност и *липса на ресурси*. Тя означава нестабилност на ситуацията в общество, което е постоянно в движение.

Защо расте прекариятът? Централният аспект на глобализацията може да се формулира с една дума: *маркетизация*. Преходът към *гъвкави трудови отношения* е причина за ръст на прекариата (Standing, G., 1999). Възникването на прекариата е свързано с *гъвкава численост, нетипична и нестандартна форма на труда; използване на временен труд; частична заетост; договор с нулево време⁶; принудителен неплатен отпуск; функционална гъвкавост и негарантирано работно място и др.* Гъвкавата работна заплата предизвиква ръст на прекариата поради намален и все по-нестабилен доход за повечето работници. След икономическата криза броят на хората в този статус рязко се увеличава.

Видове прекариат. Ние ще разгледаме основните групи, съставляващи прекариата, макар че не всички се вписват напълно в това понятие. **Първо.** *Социалните аутсайдери*, които живеят под линията на бедност. През 2015 г. *линията на бедност* за България е 325,83 лв. средно месечно на лице от домакинство. *Под прага на бедност са били 1 585,8 хил. лица или 22,0% от населението.* **Второ.** Много от тези *на временна работа* са близки до прекариата. През 2014 г. в България *временно заети са 5,3% от работещите, при средно 14,0% за ЕС и 15,2% за еврозоната.* Временната работа е показател за уязвимост, водещ към статус с по-нисък доход (Autor, D. and S. Houseman, 2010). **Трето.** *Непълна заетост*. Делът на заетите лица в ЕС-28, които работят на

⁶ Когато с някого се сключва трудово съглашение, но не се уточнява колко часа дневно (и колко дни в седмицата) той трябва да работи и колко трябва да му се плати.

непълно работно време, се е увеличавал *от 16,7% през 2004 г. на 19,6% през 2014 г.* Най-висок е дълът на работещи на непълен работен ден в Холандия – 49,6%; следват Австрия, Германия, Обединено кралство, Дания, Швеция, Белгия и Ирландия, където около една четвърт от заетите лица са работили на непълен работен ден. *Работата на непълно работно време е нетипична за България – 2,5% от броя на заетите лица.* В България обаче има най-висок дял лица, които работят на непълен работен ден, тъй като нямат друг избор, 63,2% при 29,4% за ЕС. Това е функция на ниски доходи – почасовата заетост се счита за недостатъчно платена, за да осигури добър стандарт на живот. **Четвърто.** *Младите хора (15–24 г.), неучастващи в никаква заетост, образование или обучение (NEET).* В България, Румъния, Италия неактивните NEET надвишават 10%. Този проблем засяга 5 млн. души, над 40% от които са безработни. Равнището на преждевременно напускащите училище през 2013 г. е 12,0%. **Пето.** Прекариятът се попълва от *възрастните хора.* Те са угроза за други групи в прекариата, доколкото се съгласяват на ниско платена краткосрочна работа. **Шесто.** *Нетрудоспособните.* Недееспособността и прекариятът се сливат в едно. Държавата създава квоти, специални работни места, антидискриминационни закони, обезпечаване на равни възможности на работни места и т.н. на пазара на труда. Но от XXI век правителствата започват да ги съкращават, преразглеждайки статуса на инвалидност, което поставя хората с увреждания в неравностойно положение на пазара на труда. **Седмо.** *Криминализираните.* Една от чертите на глобализацията е ръстът на затворници, обречени на съществуване като прекариат. **Осмо.** *Мигрантите.* Те са източник на евтина работна сила в приемащите страни. Мигрантите се използват за усилване на ръста на световния прекариат. **Девето.** *Растящата армия от сътрудници на центрове за телефонно обслужване, колцентрове, зловещ символ на глобализацията, електронния живот и отчуждения труд.* **Десето.** *Стажантите, випускници на вузове, студенти и абитуриенти, които работят за малка заплата или безплатно.* Те са потенциален канал за преход на младите хора в прекариат. Някои правителства са разработили стажантски програми като „активна“ политика на пазара на труда,

призвана да скрие безработицата. В действителност опитите да се подкрепя стажантството са скъпо струващи, неефективни схеми за субсидиране. Административните разходи са високи, а ползата е никаква – нито за организациите, нито за стажантите, независимо от факта, че младежта привиква към ред и се учи на работа.

Налице е *устойчива тенденция към увеличаване на прекариата*, в т.ч. и за сметка на хора, все още имащи постоянна заетост. *Тези хора живеят с днешния ден*, доколкото шансовете за кариерен ръст или за професионално усъвършенстване са малки. За прекариата е характерно *неустойчиво социално положение, деинтелектуализация на труда* (Гринберг, Р. С., 2009), *деформация на трудовия процес, незащитени видове труд*. Важна характеристика е *социалната незащитеност*, лишаване от социални гаранции (по-ниско заплащане на труда, опазване на здравето, обучение на деца, организация на отдих). Прекариятът е лишен от перспективи, не вижда бъдеще в сегашното общество. Той е депрофесионален, с честа смяна на местата на приложение на труд. И това е наложена линия на поведение на огромна маса хора, повече от които не работят по специалността. Прекариятът е със *статусен дисонанс*. Хора с високо равнище на образование са принудени да се съгласяват на работа по статус или доход по-ниски от тези, на които могат да разчитат, изхождайки от своята квалификация. Прекариятът се състои от *хора, които са лишени от гаранции*⁷, *свързани с работата*. *Несигурността на работното място* е определящ признак. Отличителни черти са *нестабилност на дохода и структура на дохода*, различна от тази, която съществува в други социални групи.

На прекариата са присъщи **четири характеристики**: недоволство, аномия, безпокойство и отчуждение. **Недоволството** е предизвикано от липсата на жизнени перспективи, достойните пътища са закрити, преобладава усещането, че за ненужност. Пред прекариата съществува само перспективата за смяна на нови

⁷ Към тях се отнасят: гаранции на пазара на труда; гаранции на заетостта; гаранции на работното място; охрана на труда; гаранции за възпроизводство на навици; гаранции за получаване на доходи; гаранции за представителство.

и нови работни места, всяко от които е свързано с нова неопределеност, което не позволява да се завързват здрави отношения в сериозни структури или мрежи. При прекариата няма възможност и за вертикална мобилност, т.е. намира се на границата между самоексплоатацията и свободата.

Важна характеристика на прекариата е **аномията**⁸. Френският социолог Емил Дюркем е „родоначалник“ на проблема за аномията. В „За разделението на обществения труд“ (1893) аномията е синоним на липса на социални правила и норми, което намира израз в извънмерно разделение на труда, недостатъчни връзки между поети социални роли и невъзможна кооперация между специализирани обществени функции. В „Самоубийството“ (1897) аномията отразява противоречие между неограничените човешки желания и неопределените ценности в модерните общества. Аномията съпътства индустриалните общества, нейна проява е дезориентация на индивидуалното поведение. Робърт Мъртън разглежда аномията като породена от несъответствието между културно предписани в обществото цели и достъпни за индивида законови средства за постигането им. Мъртън идентифицира аномията със социално отклонение (отклоняващо се поведение) и в понятия на структурния функционализъм (дисфункция, не-интеграция и пр.). Разграничават се *две страни на аномията: субективна* – ситуация на индивид или социален актьор, който чувства несъответствието между цели и средства за постигането им или изпитва несигурност по отношение на социалните правила и норми, спрямо които да ориентира собственото поведение; *обективна* – състояние на системата от правила и норми в дадено общество, което се характеризира с отслабване, отсъствие или дефицит на социална регулация. И в двата случая акцентът се поставя не върху „обективното“ отсъствие на социални правила и норми, а върху тяхната неопределеност и легитимната им регулативна сила в различни точки от социалното пространство и в различни моменти от социалното време. Затова аномията се определя като перманентно състояние на обществените системи. В

⁸ Аномия (от гр. а – отрицателна частица и *nomos* – закон; нарушаване на закона) – състояние на обществената система, при което нормите, правилата и законите, осигуряващи нейното равновесие и стабилност, отслабват действието си или го загубват.

съвременните анализи центърът е преместен от социална патология и социално отклонение към регулиране на обществени системи, процеси и механизми, предизвикващи аномия, т.е. дефицит на социална регулация. Две са основните причини за аномия в обществото: противоречия, родени от конфликт между интересите на различни социални групи; поява на нови потребности, които не е в състояние да удовлетвори.

Безпокойство/тревожност като характеристика на прекариата. Характерни за тревожността са емоционална напрегнатост, възбудимост, очакване за нещо неопределено. Безпокойството се възприема по-често като нормална реакция на много ситуации. За някои хора обаче тревожността е устойчиво състояние, което се проявява в ситуации, които не застрашават живота. Има различни видове тревожни разстройства: паника, фобия или страх. *Страхът* е комплекс от негативни чувства, емоции и поведенчески реакции у хората, които се активират от обект, тълкуван като заплашителен. Страховете се формират на база предишен опит и имат защитна функция. Съществуват и страхове, които възникват без индивидът да е попадал в ситуации, които ги предизвикват, и са плод на фантазия (често са по-интензивни от породени от непосредствен опит). За разлика от дифузното усещане за тревожност страхът е предметно обвързан. *Паниката* (от гр. – неудържим страх) е психологическо състояние на внезапен страх, предизвикан от реална или въображаема заплаха, който надделява над трезвата мисъл. Може да обхваща както един човек, така и социална група. Обикновено е придружавана от неконтролируемо желание за бягство. Паническите реакции на хора в кризисна ситуация са опасни. *Фобията* (от гр. – страх) е патологичен, натраплив, ирационален и силен страх към специфичен обект, определена дейност или специално обстоятелство; страх, който се разпознава от индивида като безпричинен, но когато се превърне в натрапливо състояние и стане източник на разстройство, се приема за психично нарушение.

Проблемът за **отчуждението** като характеристика на прекариата⁹ се разработва за първи път от К. Маркс. В „Икономическо-философските ръкописи“ (1844) отчуждението се разглежда като обществено явление, родено от капиталистическите обществени отношения. Главен момент в концепцията му е *анализ на отчуждения труд*, при който се различават *четири аспекта*: отчуждение от продукта на труда, отчуждение от труда като дейност, отчуждение на човек от родовата същност, отчуждение на човек от човека. В резултат на капиталистическата експлоатация продуктите на труда се присвояват не от работника, който ги е произвел, а получават независимо съществуване, изплъзват се от негов контрол и започват да властват над него като враждебна сила. Това е следствие от отчуждението в трудовата дейност. Поради експлоатацията работникът не се утвърждава в своя труд, трудът не задоволява потребност от труд, а е средство за задоволяване на потребности извън труда, в него работникът принадлежи не на себе си, а на работодателя. Затова той се чувства господар на себе си само извън труда. Но трудът е израз на същностните сили на човек, на родовата му същност. Така отчуждението прераства и в отчуждение на човек от неговата родова същност. Оттук следва и отчуждение на човек от човека – работникът и капиталистът са отчуждени в резултат на социални обстоятелства. Капиталистът изземва резултатите от труда на работника, а последният, отделен от средствата за производство, е принуден да продава своя труд. Така частната собственост и капиталистическото разделение на труда за Маркс е основа, причина, средство и форма на отчуждение. От отчуждението в труда в материалното производство следват различни форми на отчуждение и в общественото съзнание – религия, морал и право, изкуство. В социологията отчуждението се определя като откъснатост, отделеност, липса на връзки на индивида с обществото и с други индивиди, като чувство за морална разруха в

⁹ Отчуждение – обществено отношение на човека или на дадена социална група към обществото като цяло или към някаква негова институция, изразяващо се в отделяне на резултатите от дейността на хората от самите тях, при което тези резултати започват да се проявяват като самостоятелна, външна, чужда, враждебна по отношение на тях сила. Хората я възприемат като нещо извън тях, но тегнещо върху им.

обществото, за дехуманизация на бюрократичните организации, като субективни преживявания на безпомощност пред социалните институции и в обществените отношения, липса на контакти, на включеност в социална среда; на ограничени социални роли (маргиналност, аутсайдерство). Един от най-популярните модели за изследване на отчуждението е на М. Сиймън, който определя следните *измерения на отчуждението: безсилие* (ниска степен на очакване, че собственото поведение на индивида може да контролира правото на лична или социална награда); *безсмисленост* (чувство за неразбираемост на обществени работи и събития); *безнорменост* (висока степен на очакване, че обществено неодобряваните начини на поведение са необходими за постигане на дадени цели); *ценностна изолация* (отхвърляне от индивида на общоприети в обществото ценности); *социална изолация* (ниска степен на очакване у индивида за включеност и социално приемане, изразена в чувство на самота или на отхвърляне). Въз основа на тези измерения се установяват зависимости между отчуждението и други социални явления, провеждат се социологически изследвания на отчуждението в труда, културата, политиката и т.н. Отчуждението засяга всички области на обществен живот, но се проявява специфично във всяка от тях. Социологическият подход дава възможност да се изясняват особеностите на отчуждението, да се анализират социалните условия за появата, да се разкриват социалните механизми, чрез които отчуждението влияе върху индивидите и обществените групи, да се изясняват резултатите от въздействията върху личността – в ценностни системи, интереси и потребности, социални връзки и поведение.

Прекариятът е ново предизвикателство пред социалната работа. Условието за социална работа са се променили с повишаване на социалното изключване, а децентрализацията е променила условията на публично действие. Прекариятът изисква индивидуализирана социална подкрепа, предефиниране на положителната идентичност. Борбата срещу неравенството е социална

конструкция, държавата трябва да е гарант на тази сигурност¹⁰. Намаляването на доходното неравенство няма да доведе до по-егалитарно общество, но не трябва да пречи на действия по отношение на конкретните условия на живот и работа¹¹. Шансът за хората в затруднено положение е силна социална работа по-близо до бедните. Това изисква постоянна мобилизация, така че социалната работа да бъде мост между включените и изключените в обществото.

Заклучение

Прекариятът се превръща в ново предметно поле на социалната работа в Европа. В книгата „Социална работа: доказване на неолиберализма, оставка или съпротива“ Raymond Curie (Raymond Curie, 2010) анализира развитието на социалната работа: „През 70-те години много се говори за *контрол*, през 80-те и 90-те години се появи думата *партньорство*, а от 2000 г. е налице нарастващо говорене за *намеса*. Къде е социалната работа в момента? Може ли да се адаптира към променящите се либерални политики? Тези форми на контрол се промениха? За сега това е рационализиране на бюджетните възможности за избор, което доминира в различни отдели, асоциации и индустриални институции.“

Дали това е в съответствие с прехода към социална държава? Може ли да се даде ново значение на социалната работа? Дали това е така и у нас? Това са въпроси, които поставям, но на които тепърва предстои да се даде задълбочен отговор.

Прекариятът е *последница от триумфа на неолибералната политика*, от пазарно ориентирания неолиберализъм, управляващ в Европа, от ерозиране на социалните държави и от принципа всеки сам да се грижи за себе си. *Несигурността в начина на живот* води до слизане по социалната стълбица. Прекариятът е разнородна социална група, която се отличава с *несигурни отношения на заетост*: трудовите отношения са краткосрочни и защитата на

¹⁰Robert Castel, *L'insécurité sociale. Qu'est-ce qu'être protégé?* Paris, Le Seuil, 2003.

¹¹Louis Maurin, „Les inégalités au quotidien“, *Alternatives économiques*, 195, 2001, p. 45.

работно място е слаба; наемният работник не може да влияе върху работната ситуация и е слабо интегриран в предприятието; той няма социална и правна защита; доходите му са ниски, което води до нисък екзистенц минимум. Това са хора, докарани до безнадеждно състояние. У нас това се чувства ясно; милиони пенсионери и работещи, които уж имат доход, но той е мизерен. Прекариятът води живот предимно на социални помощи. Обществото не може да остави тези хора „да се оправят сами“, тъй като рискува социална експлозия. Не може обаче и да натовари намаляващия брой работещи с издръжка на драстично увеличаване брой неработещи. Налага се *да се гради нова социална защита*: за физическо оцеляване на ширещия се прекарият и за обществото от социален разпад. Нейните граници се разширяват, с глобализацията тя става универсален феномен. Стендинг вижда в прекариата и двигател на прогресивни трансформации в труда – работа и заетост; политическо представителство; транснационална солидарност; битка за еманципация на жени, имигранти, малцинствени групи и младежи.

Използвана литература:

- Алвин и Хайди Тофлър. (2007). Революционното богатство. Обсидиан, София.
- Господинов, Б. 2007. Образованието по социална работа в България – възникване и развитие, актуално състояние, перспективи. – В: Проблеми на социалната работа. Образование, практика, научни изследвания, София, ИК „КОТА“.
- Господинов, Б. (2009). За същността и статута на социалната работа. – В: Подготовка, професионална реализация и социален статус на социалния работник. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Колев, Г. и др. (2006). Теоретични основи на социалната работа. Част първа. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“.
- Леков, К. (2007). Относно теорията за науката „социална дейност“. – В: Проблеми на социалната работа. Образование, практика, научни изследвания. София, ИК „КОТА“.
- Радев, Н. (2017). Основи на социалната работа. Издателство МУ – Плевен (под печат). „Сега“, 20.05.2015 г.
- Стенинг, Г. Прекариятът – новата опасна класа. (Превод от англ. език). (2013). Издателство „ИнфоДАР“. София.
- Ананьев, Б. А. (1968). Человек как предмет познания. Москва.
- Актуальные проблемы современной социальной работы: Монография (2008). Под общ. ред. академика РАН В. И. Жукова. 2-е изд., доп. и перераб. М.: Изд-во РГСУ.
- Стенинг, Г. (2013). Прекариятът – новата опасна класа. (Превод от англ. език) Издателство Труд и право, София.
- Стиглиц, Д. (2014). Цената на неравенството. Как днешното разделено общество застрашава бъдещето ни. (Превод от англ. език). Издателство „Изток-Запад“. София.
- Бизюков П. Что такое прекарият? – *Газета.ру*, 2014, 1 мая.

- Голенкова, З. Т., Ю. В. Голиусова (2013). Новые социальные группы в современных стратификационных системах глобального общества. – *Социологическая наука и практика*, 3, 5–14.
- Гринберг, Р. С. (2009). Великая трансформация: невученные уроки. Москва.
- Теория социальной работы: учебник. (2011). (Под ред. В. И. Жукова). Москва: Издательство РГСУ.
- Тощенко, Ж. Т. (2015) Прекариат – новый социальный класс. М. Наука, журнал *Социологические исследования* 2015, 6.
- Энциклопедия социальной работы (Под ред. В. И. Жукова). (2008). М.: Изд-во РГСУ.
- Bellaredj Y., Boiral P. et Silbert M. (2006). Les intervenants et la mise en œuvre des politiques de lutte contre la pauvreté et l'exclusion, in *Les travaux de l'Observatoire national de la pauvreté et de l'exclusion sociale, (2005–2006)*, Paris, La Documentation française.
- Bourdieu, P. (1998). La precarite est aujourd'hui partout['Precariousness is Everywhere Nowadays']. In *Contre-feux*, Paris: Raisons d'agir, pp. 96–102.
- Bresson, M. (2010). *Sociologie de la précarité*. Armand Colin, Paris.
- CASTEL, R. (2010). „Grand résumé de La Montée des incertitudes. Travail, protections, statut de l'individu, Paris, Éditions du Seuil, La couleur des idées, 2009“ *Sociologies* [En ligne].
- CASTEL, R. (2007). „Au-delà du salariat ou en deçà de l'emploi? L'institutionnalisation du précarier“, *Repenser la solidarité* (sous la direction de Serge Paugam), Paris, PUF, DC/ 2007-11-14.
- Castel, R. (2005). Devenir de l'Etat providence et travail social, in J.Ion(dir.), *Le travail social en débat(s)*, Paris, La découverte, p. 27–49.
- Giuliani Frédérique. (2013). *Accompagner. Le travail social face à la précarité durable*. Rennes, *Presses universitaires de Rennes*, coll. „Le sens social“, 192 p.
- Jovelin, E. (dir.). (2008). *L'histoire du travail social en Europe*, Paris, Vuibert, coll. „Perspectives sociales“.
- Haboury, F. (2010). *Dictionnaire Larousse*, Paris.
- Informations sociales*, n° 152, 2009/2 Les dynamiques du travail social, Pages: 156, Éditeur: Caisse nationale d'allocations familiales (CNAF).
- Kozlovski, G. avec la participation de Alaluf M. Robert Castel, une analyse théorique du précarier, Collectif Formation Société, Bruxelles, (2011). – http://www.cfsasbl.be/images/stories/analyse_2_castel_et_precaire.pdf
- Les mobilisations sociales a l'heure du precariat, Sous la direction de Didier Chabanet, Pascale Dufour, Frederic Royall. (2011). *Presses de l'école des Hautes etudes en sante publique; Les Cahiers du Fil Rouge n°16–17*.
- Martuccelli, D. (2011). *Le travail social: problèmes et promesses* (entrevue avec Nicolas Moreau et Simon Lapierre), *Reflets*, p. 16–28.
- Pascal, Manuel Henri. (2014). *Histoire du travail social en France. De la fin du XIXe siecle a nos jours*. Presses de l'école des Hautes etudes en sante publique.
- Raymond Curie „Le travail social à l'épreuve du néolibéralisme, Entre résignation et résistance“ (2010). Sociologue et formateur à l'Institut de travail social de Lyon I Caluire ainsi qu'à l'Université de Lyon II (Sciences de l'éducation et Sociologie) dans le cadre d'un partenariat pédagogique. Il collabore à plusieurs revues d'information et de recherche sur l'actualité sociale.
- Sur le précaire En hommage à Robert Castel. Editeur responsable et coordinateur de la publication Alain Leduc, Président CFS asbl, Rue de la Victoire, 26–1060 Bruxelles. Auteurs Guillermo Kozlowski, Alain Leduc, Marie-Ange Hottelet, Mélanie Savry, Sophie Goldmann, avec la participation de Sophie Bérout, Mateo Alaluf et Marc Renson.
- Travail social en CPAS: Quelle spécification et quelle spécialisation? Section CPAS de l'AVCB, *Réseau MAG, FUSL-spécification et spécialisation du travail social – 03/02/2012*
- Autor, D. and S. Houseman (2010). Do Temporary-Help Jobs Improve Labor Market Outcomes for Low-Skilled Workers: Evidence from "Work First". – *American Economic Journal: Applied Economics*, 3(2): 96–128.
- Standing, G. (1999). *Global Labour Flexibility: Seeking Distributive Justice*, Basingstoke: Macmillan.
- Weber, M. (1922) (1968). *Economy and Society*, Berkeley, CA, and Los Angeles, CA: University of California Press.

За автора:

Начко Радев е доктор на социологическите науки, професор в Медицинския университет – Плевен
Контакти: n_radev@mail.bg
Тел. 02/874-41-88; 0888/85-45-21